

Karacsék irodalmi szalonja

A pesti rézmetsző lányának emlékei 1821—1829-ből

(Első közzététel.)

„Hosszú életre pillantok vissza, midőn a letűnt múltból száradékozom néhány élem lebegő képet vázolni, mint olyan, ki Pesten született s szüleinek állásánál fogva meglehetősen élénk környezetben élt.“ E sorokkal vezette be Karacs Teréz a nyolcvanas évek elején írott megemlékezéseit a régi Pestről. A Karaes-ház mozgalmassága és lakóinak élénk társadalmi élete valóban megérdemlik, hogy e rövid feljegyzéseket, melyekben az író az 1829-es évek eseményeit, a száz eszifendő előtti Pestet oly elragadó színekkel vázolta, most — 1929-ben — elővegyük és átolvassuk.

Karacs Teréz 1808 április 18-án született Pesten. Szülei Karacs Ferenc és Takács Éva voltak. Karacs Ferenc a múlt század leghíresebb rézmetszője, ki iskoláit Pesten és Bécsben végezte. 1793-ban jött először Pestre, hogy itt a mérnöki tudományokban tökéletesítse magát, azonban e tervéről csakhamar lemondott és felutazott Bécsbe, hogy Cetter és Junker mesterektől elsajátítsa a rézmetszés mesterségét. Művészetéről a szakkörök csakhamar tudomást szereztek és kecségető ajánlatokkal csalogatták Münchenbe, valamint Oroszországba is. Ő a megúvásokat nem fogadta el, mert szívvel-lélekkel hazafi volt és tehetségével hazájának akart szolgálni. Bécsből 1795-ben visszajött Pestre, itt véglegesen megtelepedett és 1802-ben megnősült. Felesége, Takács Éva, méltó párja volt úgy a családnak, mint a társadalmi életben, valamint a művészetben is. Erről tanuskodnak a kifogástalanul vezetett háztartása, gyermekeinek magas műveltsége és az 1829-ben megjelent munkái, a „Feleletek a Szt. Gellért hegye mellől“ és a „Gondolatok a nap alatt“. Mind a ketten az úttörőkhöz tartoztak és a hazai tudományosság kiépítésén munkálkodtak. Házukat Horváth István, Virág Benedek, Fáy András, Döbrentey Gábor, Vajda Péter, Bajza József, Katona József és a többi nagyjaink látogatták.

Karacs Teréz ilyen környezetben nőtt fel és értékes gyermekeivel gazdagon gyümölcsöztette élete folyamán. Szülei elhalta után, 1846-ban Miskolcra költözött és ott átvette az ev. ref. egyház által felállított leánynevelő-intézetet vezetését. Miskolcra 1859-ben Kolozsvárra ment és a kolozsvár-belvárosi leányiskola igazgatója lett. Itt csak négy évig maradhajtott, mert 1863-ban anyagi nehézségek miatt bezárták az intézetet. Ettől az időtől nevelősködött és házakhoz járt tanítani. 1885-ben végleg nyugalmába vonult. Születésének 80-ik évfordulóján, Budapesten az új városháza dísztermében meleg és bensőséges ünnepélyt rendeztek tiszteletére a tanügyi egyesületek és volt tanítványai. Meghalt 1892 október 7-én, Bécsben.

Most pedig lapozgassunk megemlékezéseiben. Pesti házukról a következőket írja:

„Atyám 1808-ban vette meg, Kulesár Istvánnal együtt, azt a nagy telket, melynek egy kis részén még most is áll a Karaes-féle keskeny egyemeletű ház az Ósz-utcában. A telek akkor egész a Sándor-utcai szögletig nyult, de annak nagyobb részét újra eladták és Kulesár a mostani tornacsarnok melletti terjedelmes kertet vette meg, melyen több lakással bíró épület is állt. A kert kinyúlt a mostani Zerge-utcaára. Kulesár ezt a kertet esinossá alakította és kerti házat is emeltetett benne, hol rendszeren fogadta számos látogatóját s különösen Szent István napkor ott adott gazdag ebédet díszes vendégeinek, kik csupán férfiakból állottak. Ott tárgyalták sokszor a terveket, melyek a magyar nemzet művelődését előmozdítandók valának. Az érkező s távozó sok vendéget mi, mint szomszédok, mindenkor láttuk s mikor atyánk a vendégségből hazatért, rendszeren hallottuk is az eszmécserekről tárgyait, mert ez emlékeztető István-napokon löbnyire átlátogattuk mihozánk is Kulesár István vendégei.

Keskeny fafolyosókról gyönyörű kilátás nyílt a budai hegyesre és kelet felé a Rákos síkjára. Még akkor az emléletes épületek nem zárták el ott a kilátást. Udvarunkat és kertünket szép fák, díszes virágok és gyep ékesíté. Érdekes vendégeink nem ritkán magasztalták azokat, nemkülönben azt a példányszerű tisztaságot, mely a ragyogó sok cindénytől kezdve a hófehérre surolt lépcsőig, oly vonzóvá tette a Karaes-család kisded hajlékát. Az egyszerűséget kedvelő Virág Benedek ezért nevezte el a mi házukat „Tusculanum“-nak, a főnyt ismerő Jankovics Miklós pedig az „egyszerűség paradicsomának.“

Magyarázatul szolgáljanak a következők: Az említett telket Kulesár István egyedül vette 1808 március 24-én Nagy Sándortól 6500 forintért és 500 forint felpénzért. Az ingatlan, melyen a vételkor már állott egy kisebb ház, 663 négyszögöl terjedelmű volt. A kis házhoz csatlakozó kertből hasított ki Kulesár azt a 164 négyszögölnyi területet, melyet hét nappal később 1905 forint és 7 krajcárért eladott Karacs Ferencnek. Karacs Ferenc egy évvel később kért építési engedélyt a pesti szépítő bizottmánytól a Grinam Fülöp építőmester által tervezett ház felépítésére. A véletlenül megmaradt tervekől rekonstruálhatjuk a Karaes-házat. A körülbelül 18 méter széles utcai részt nagy bolthajtásos kapu osztotta két egyenlőtlen részre. A keskenyebb oldalon egy nagyobb kétablakos, a szélesebb oldalon pedig egy egyablakos és egy kétablakos szoba foglalták el a földszintet. Az emeleten, a kapu fölött volt a ház legnagyobb szobája, ettől jobbra és balra egy-egy kisebb szoba. A keskeny udvarra nyílt a konyha és a mellékhelyiségek. A ház homlokzata a legegyszerűbb kiképzést kapta, egyetlen dísz a kapubejáratnál elhelyezett két nagyobb domborúra faragott sarokkő volt. A házat Karacs Ferenc halála után az örökösök 1847-ben nyilvános árverésen eladták 4000 pengőforintért. A ház a mai Szentkirályi-utca 23. számú ház helyén állott.

„Nagy változáson ment át a főváros, — folytatja megemlékezései Karacs Teréz, — amióta én élek, külalak és szokások tekintetében. Csak az Ósz-utcában is minő nagy az átváltozás. Még 1819-ben is pongyola képe volt ennek az egész környéknek. Ahol most nagy paloták emelkednek, akkor ronda házaeskák dísztelenkedtek. Az utca kövezetlen, sáros vagy poros, este minden világitás nélkül, sőt még egy vágóhíd is egészségrontó büszégtől bosszantgatá a házbirtokosokat. Egy előkelő tisztviselő nejének olyan négy háza volt ottan egy sorjában, melynek lakói mindig rendőri gond alatt álltak. Eme házakban naponként négy garast fizetett a lakó s a házbért naponként beszedte a házfelügyelő s a fizetésre képteleneket kiutasítá, minőlfogva nem ritkán zajos utcai jelenetek támadtak a háziasszony és lakói között.

Az utca akkorj hátramaradottságából azonban ne gondoljuk, hogy talán az ottani házbirtokosok pénztelen vagy izléssel nem bíró emberek voltak. Ellenkezőleg valamennyi Pest tehetőség lakosai közé tartozott, u. m. Tajnay földbirtokos, Boráros város bírása, Pintér szenátor, Kulesár István, lapkiadó, Karaes rézmetsző; továbbá egy olasz sajtó és számlái gyáros, Tuba ügyvéd, Molnárné evangélikus papné, Stoffer mészáros, Kendelényi földbirtokos, Reichel mészáros, Sütz kereskedő, Muntner mészáros, Klöz gazdag sertéskereskedő. Volt továbbá akkor is iskolaépület ott, mely ma is áll, természetesen ékesen átalakítva.

Párhuzamban fut az Ósz-utcaival a Zerge-utca, mely az én gyermekkoromban egy mocsaras tó partja volt. A tóban brekegő békák ezrei tanyáztak és fölötté szuhogok milliói zsongtak. A Sándor-utca felé dülő részen egy kis tér is volt néhány magas tölgy- és eszterfával. Eme bokros és gyöpsős

területkén rendszeren néhány kecske legelészett s mi, gyermekek, jó kedvvel futkosva szedegettük ott a makkokat és azoknak hüvelyeit babáink számára tányéru alá használtuk.

A Kulesár István ősz-utcai házának nagy kertje átnyult a bűzös moesár partjára. Midőn azt betöltötték nagy részt az oda rendezetileg hordott házi szeméttel, s helyét háztelkeknek osztották ki, az utcának hasított rész nevét határozták meg az illetők. Kulesár tisztelői azt indítványozták, hogy nevezessék Kulesár-utcának. A városi hatóság-e vagy a szépítő bizottság ezt csak ama föltétellel volt hajlandó megengedni, ha az utca német neve „Beschlisser-gasse“ lesz. A magyar érzelmi indítványozók azt nem fogadták el. Nagy harc után, az egykor ott legelészett kecskék emlékére, végre az utca „Zerge“ nevet kapott.

E bekezdésekhez számos magyarazattal kell szolgálni. Az említett vágóhíd valószínűleg az utcában lakó mészáros udvarán állhatott és csupán az üzleti szükséglet kielégítésére szolgált. Az előkelő tisztviselő egy Horváth nevezetű józsefkülvárosi esküdt volt, kinek közvetlenül Karacsók mellett volt négy apró háza, melyeket az 1838. évi nagy árvíz teljesen elmosott. A telkek később a Nemzeti Lovarda birtokába kerültek.

Az Ősz-, vagyis a ma Szentkirály-utcaival párhuzamban futó Zerge-, ma Horánszky-utca elnevezését másként bizonyítják a levéltári adatok. A Sándor-, Horánszky- és Mária-utcaik által határolt hatalmas moesaras terület Sándor-utcai sarkán, már az 1760-as évek elején egy alacsony földszintes ház állott. Ez a ház cégéres koresma volt és a cégéren egy zerge díszelgett. Ez az elnevezés azután annyira átment a közudatba, hogy 1828-ban, mikor a Zerge-ház szögletétől elinduló névtelen utca elnevezése időszzerűvé vált, Pest város tanácsa célszerűnek tartotta meghagyni a már közismert nevet. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy a régi telekkönyvekben imitt-amott a „Vadkecske“ elnevezéssel is találkozunk, amellyel viszont semmi körülmények között sem célozhattak a békésen legelésző kecskékre. A Zerge-ház nevezetes épülete maradt sokáig Pestnek, ugyanis a koresma megszűntével szegényház, majd a Rókus főkkórháza, majd ismét szegényház lett. A Zerge-utcanak Kulesár Istvánról leendő elnevezése soha nem került sem a tanács, sem a szépítő bizottságnak elé, valószínű, hogy arról csak Kulesár tisztelői beszéltek.

A többször említett Kulesár-ház, ma a Szent István Tárulat palotája áll a helyén, 1816 január 18-án került Kulesár birtokába. Gróf Széchenyi Ferenctől vásárolta 10.000 forintot. A Horánszky-utcaig kinyúló kert végére csupán az utca megnyitásakor építettett házat.

Folytassunk Karacs Teréz megemlékezését.

„A Főherceg Sándor-utcaát akkor Báró Sándor-utcának nevezték. A múzeum épülete egyszerű emeletes ház volt. A tárgyak nagy része még ládában rejtett, a kevesebb részt pedig az első termekben helyezték el. Az igazgató, Müller, az emeleten lakott. A múzeum körüli nagy tér gyepes s óriás cserfákkal

árnyékolt vala. Iskolába menet és jövet rendszeren itt jártam át a nem ritkán használva az itteni omladékok alagútait. Szülőkim engedelmével testvéreimmel együtt sokszor meglátogattam a múzeumot és úgy ahogyan sokat tanultam benne. A múzeum mögötti köz, mely most oly szép utca, még 1833-ban is csak az Őt paesirta-utcaig volt nyitva. Még harminc év előtt is az a hely félelmetes volt, szemétdombokkal borítva, rongyszedőnők és esirkefogók menhelye. Egyfelől a múzeum-kert dűledező kerítése, másfelől a tisztátalanságáról híres „Két pisztoly“ istállóinak piszkos fala még rondábbá tette e környék akkori képét. A nép „sintér-köz“-nek nevezte ezt a helyet.

A Calvin-téren (akkor széna-piac) volt a reformátusok imaháza és iskolája. Egyszerű termeszkében együtt tanultunk fiúk, leányok; a káplán volt a tanítónk. Bátori Gábor volt akkor a pesti lelkész s tanítóink kezdetben Zilaby, utána Szikszay segédlelkészek.

Mikor József nádor főherceg nőül hozta Budára Hermina főhercegnőt, a református község előbbkelői Kleimann német lelkészt hívták meg pesti német református papnak. A főhercegnét sokszor láttam, midőn a kis imaházban a padok közti szűk helyen, két fiatalabb nővérel (mint három jó gyermek) kézen fogva egymásután bejöttek. Az ő széke, vörös bársonnyal bevonva az első volt, mögötte gróf Teleki Lászlóné ült, a főhercegnével pedig egy vonalon Szilassy Józsefné. Ez úrhölgye mögött a mi székünk lévén, jó alkalom volt, mint gyermeknek, megbámulni a magas származású ajtatatoskodókat.

A nádorné ravatalához később elvitt anyám. Ott voltam a temetésén, midőn nagy pompával tették le testét, a már akkor épülő református templom sírboltjába.

Bizony másforma volt ez a Budapest ötven-hatvan év előtt. Én csak lakhelyünk közelét vázoltam most, de ez is eléggé tanúsítja, hogy a haza fővárosa milyen mostoha volt önmagához.

Gróf Széchenyi Ferenc által alapított múzeum-telkét Batthyány József primástól és szomszédaitól vették. Az épületet Pollák Mihály tervei alapján 1847. években építették. Karacs Teréz gyermekkorában a mai Múzeum-utca csak a kert Eszterházy-utcai sarkáig volt nyitva. Az Eszterházy-utcaát akkor Őt paesirta-utcának nevezték. A „Két pisztoly“ beszálló-vendégfogadó hírhedt épülete ott állott, ahol ma az Első Hazai Takarékpénztár hatalmas palotája áll, a Múzeum-utca és Baross-utca sarkán.

Ha ma végigjárjuk a Karacs Teréz által leírt utcákat, keressük az említett épületeket, bizony egy-kettő kivételével már egyet sem találunk. Az utcák szélesebbek, rendezettebbek lettek, a régi házak pedig eltűntek és helyükbe hatalmas paloták épültek. Szász esztendő nagy idő és ezalatt igyekezett is Pest a mult hibáin enyhíteni. Ezzel Karacs Teréz megemlékezésének első levelét befejezzük, hogy a jövőben ismét megszólaltathassuk a száz esztendő előtti Pest társadalmi életéről.

(Folytatjuk.)

Romhányi István